

УДК 37.091.4:37.018.1(092)

ВІКТОР ІНОЗЕМЦЕВ

(Полтава)

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ М. І. ПИРОГОВА НА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ

Розкрито специфіку сімейного виховання, його соціальні аспекти, роль матері й рідної мови у формуванні духовності й моральності дитини, необхідність індивідуального й творчого підходу до формування особистості. Показано, що використання педагогічної спадщини М. І. Пирогова в сучасних умовах доцільне й актуальне.

Ключові слова: дитина, сімейне виховання, мати, мова, духовний світ, суспільне виховання.

М. І. Пирогов указує на важливість двох видів виховання: сімейного і суспільного. Здавна ведеться дискусія, що важливіше в становленні особистості: родина чи суспільство? М. І. Пирогов доводить, що це спільна справа, коріння якої – в сім'ї.

Проблема, представлена в статті, актуальна. Її висвітлювали відомі педагоги К. Д. Ушинський, В. А. Степонін, Н. В. Шегунов, П. Ф. Лесгафт та інші сучасники М. І. Пирогова.

Проте М. І. Пирогов розкрив її по-новому, поставивши в центрі соціальні питання – роль матері у вихованні, виховання рідною мовою, виховання на традиціях і своїй природі, щоб дитина зростала здоровою, високоморальною, «сильною розумом і духом». У статті розкриваються зазначені питання.

Особливість сімейного виховання полягає, на думку М. І. Пирогова, і в тому, що воно розпочинається з народження дитини, коли вона найбільше потребує «догляду і життєвого спрямування» з боку дорослих. Перебуваючи тривалий час у постійному й безпосередньому спілкуванні з батьками або іншими членами сім'ї, дитина поступово включається в багатогранне життя сімейного колективу.

На самому початку життя, в сім'ї діти задовольняють біологічні та духовні потреби, засвоюють найважливіші етичні норми. Все це сприяє формуванню моральних установок і суджень, виробляє способи поведінки. «Те, що дитина в дитячі роки набуває в сім'ї, вона зберігає, – пише М. І. Пирогов, – протягом усієї подальшої життєдіяльності». Важливість сім'ї у вихованні зумовлена тим, що дитина перебуває в ній протягом значної частини свого життя, і по тривалості впливу на її формування жоден із інститутів виховання не може зрівнятися з сім'єю. У ній закладаються основи особистості дитини і перед вступом до школи, за даними сензитивного періоду, вона вже більш ніж наполовину виявляється сформованою як особистість. Учені стверджують, що головні засади виховання закладаються до п'яти років.

У наш час проблеми родини й сімейного виховання набула особливої актуальності. Соціальна й економічна кризи помітно погіршили демографічну ситуацію. Родина, традиційно дуже шанований у нашій країні соціальний інститут, значною мірою втратила свої виховні можливості. Водночас, у суспільстві визріває думка про піднесення виховної ролі сім'ї й усієї родини.

У зв'язку з особливою виховною роллю сім'ї виникає питання про те, як зробити так, щоб актуалізувати позитивні і звести до мінімуму негативні впливи сім'ї на виховання дитини. З цією метою звертаємося до досвіду педагогів минулого. Зокрема, аналіз показав, що відповіді на ці та інші питання можна знайти у працях М. І. Пирогова. У його житті та діяльності виділяють два періоди. Протягом першого він займався вивченням анатомо-фізіологічних особливостей людського організму, створював нові напрями в хірургії. Протягом другого в центрі його уваги перебували соціальні та педагогічні проблеми. Притаманна М. І. Пирогову гуманістична ціннісна орієнтація педагогічних поглядів прямо трансформується на виховання дітей у сім'ї. Шлях до реалізації своїх гуманістичних ідей він убачав у сімейному вихованні як основі «загальнолюдської освіти». Головним у змісті виховання М. І. Пирогов уважав систематичну роботу з розвитку природних задатків конкретної дитини, відповідність її віковим особливостям, на різних етапах розвитку М. І. Пирогов рекомендував батькам прагнути пізнати дитячу душу, зрозуміти логіку її поведінки, докласти зусиль до спілкування з дитиною її ж мовою та поняттями.

Педагогічні погляди Миколи Івановича на сім'ю зосереджено насамперед у статті «Питання життя», опублікованої ним у 1856 році в дев'ятому номері журналу «Морской сборник». Це була перша педагогічна праця М. І. Пирогова. Завдяки їй ім'я Миколи Івановича стало широко відомим і звернуло на себе увагу суспільства передовими ідеями про загальнолюдське виховання. К. Д. Ушинський, говорячи про педагогічні твори М. І. Пирогова, вказував: «Ця стаття, очевидно, довго визривала в автора, у ній виявилася назовні тривала, глибока й щира духовна боротьба, що відбувалася в душі людини, в якій суспільство звикло бачити тільки великого цілителя тілесних болячок, і не підозрюючи, що вона ще більше думає про духовні болячки людини, ніж про тілесні» [3, с. 134].

Епіграфом до першої редакції своєї статті «Питання життя» М. І. Пирогов узяв відомий діалог про формування людини, а не спеціаліста. Він розкрив роль матері не лише в житті кожної людини, а й суспільстві. Саме образ матері об'єднує сімейне і суспільне виховання, робить його єдиним. Це тісно пов'язано з вихованням і призначенням людини, щоб повернути їй гідність.

Тому завдання виховання в сім'ї, вважав М. І. Пирогов, полягає в тому, щоб «повернути людині істинний смисл її існування». Для цього М. І. Пирогов обґрунтував свій ідеал моральної людини. Початкове сімейне виховання дітей Микола Іванович уважав тією сходинкою, з якої починає формуватися моральна людина, тією основою, на якій базується подальша шкільна освіта. У зв'язку з цим батьки мусять твердо знати, що «вони прагнуть виховувати в своїй дитині».

Основні думки М. І. Пирогова про виховання моралі з раннього віку, про важливу і відповідальну роль матері у початковому сімейному вихованні дітей, про ідеал мате-

рі-виховательки зародились у нього до публікації статті «Питання життя». Вони були висловлені педагогом у листах до своєї майбутньої дружини ще в 1850 році. Головне призначення матері, стверджував він, віддати себе повністю родині, справі виховання дитини, але жінка повинна бути підготовленою до виховної діяльності: «Неоціненне щастя, – писав М. І. Пирогов, – бути вихованим у перші роки дитинства освіченою матір'ю, знаючою і розуміючою всю висоту, всю святість свого покликання» [1, с. 153]. Щоб виконати це покликання, матері необхідно постійно займатись самовихованням та самоосвітою, бути здатною ясно і зрозуміло говорити з дітьми, а головне – постійно працювати над удосконаленням виховання. Він намагався підняти жінку в очах суспільства. Більше того, М. І. Пирогов уважав, що, «доглядаючи за колискою людини, запроваджуючи ігри її дитинства, навчаючи її вуста лепетати і перші слова, і першу молитву, жінки стають головними зодчими суспільства» [2, с. 51].

Відмітивши, що в руках матерів майбутнє людини, М. І. Пирогов указав на необхідність правильного й уважного ставлення до дітей, розум і серце яких під впливом виховання і навчання, подібно до м'якого воску, можуть приймати різні форми. З цієї метою він довів необхідність підготовки жінки до функцій материнства.

У сімейному вихованні є більше можливостей, ніж у школі, керувати індивідуальним розвитком дитини, враховуючи її особливості та схильності. Микола Іванович закликав вихователів і батьків добре вивчати духовний світ дитини, розумно направляти розвиток і виховання дітей. М. І. Пирогов поставив на обговорення педагогів найважливіше питання сімейної педагогіки: яким повинен бути напрямок виховної роботи в сім'ї? Сам він дав цьому питанню свою відповідь: у процесі сімейного виховання дітей для підготовки до школи мати повинна дати їм основи реальної освіти, широко використовуючи при цьому дитячі ігри.

І це зрозуміло, адже виховання не лише наука, а й мистецтво, воно з одного боку, потребує творчого підходу і широкої ініціативи, великої винахідливості та гнучкості, а з іншого – надає можливості для такої творчості, для успішного пошуку найоптимальніших рішень.

Ці погляди М. І. Пирогова мали велике значення. Педагоги використовували його ідеї при складанні програм і методичних розробок ігор та занять, спостережень у природі, при проведенні найпростіших фізичних дослідів.

Гарячий патріот своєї батьківщини, М. І. Пирогов уважав обов'язковим, щоб виховання і навчання проводилися рідною мовою, адже рідна мова – мова материнська. Любов до матері і до мови у його творчості ототожнюється. Він поставав проти космополітизму у справі виховання і навчання дітей, який, на його думку, полягав у тому, що у дітей привілейованих верств населення з раннього віку гувернери виховували презирство до рідної мови і любов до іноземної. М. І. Пирогов був упевнений у тому, що «наш звичний спосіб навчання малолітніх, мало не грудних малюків, французькій та англійській мовам нерозумний; він соромить національне почуття, ніскільки не сприяючи поширенню наукових знань та розширенню мислительного кругозору дітей у нашій батьківщині» [2, с. 466]. Цьому сприятиме лише рідна мова.

Особливо цінні думки М. І. Пирогов висловлював про розвиток дитячої уваги, про засоби її формування з раннього віку. Він розглядав увагу «як особливий стан напруження тих частин мозку, які сприймають привнесені органами чуттів враження» [2, с. 36], підкреслював необхідність індивідуалізувати прийоми і засоби виховання у дітей уважності, оскільки увагу він уважав тим підґрунтям, на якому будуються інші властивості та якості дитини.

Микола Іванович доводив, що для розвитку мислення потрібне, поряд із наочністю, яка впливатиме на органи відчуттів, і слово. Він переконував, що дар слова – це єдиний і неоціненний засіб впливу на внутрішню сферу дитини. Цінним було й твердження вченого про те, що наочність і слово повинні використовуватись у тісному поєднанні.

Однією з найважливіших умов виховання і навчання М. І. Пирогов уважав хорошу дисципліну. Проте він засуджував бездушне ставлення до дітей і вимагав гуманності й сердечності при формуванні свідомої дисципліни. У випадку провини дитини батьки повинні уважно проаналізувати обставини, за яких вона скоєна, об'єктивно оцінити її, довести до свідомості дитини її провини і справедливості призначеного за неї покарання.

У своїй статті «Чи треба сікти дітей, і сікти у присутності інших дітей?» (1858 р.), яка стала відгуком на службовий звіт одного з директорів гімназії Одеського навчального округу, М. І. Пирогов принципово засудив тілесні покарання дітей і гаряче доводив, що застосування різок антипедагогічне, що тілесні покарання знищують в дитині сором, розбещують дітей. «Чи добре привчати совість, це вільне почуття людини, з самих юних літ до залежності від тілесних чи навіть духовних, але більш залежних відчуттів?» [3, с. 103].

К. Д. Ушинський у своїй статті «Педагогічні твори М. І. Пирогова» писав: «М. І. Пирогов перший у нас поглянув на справу виховання з філософського погляду і побачив у ньому не питання шкільної дисципліни, дидактики або правил фізичного виховання ..., а найглибше питання людського духу» [3, с. 144].

Щоб правильно судити про дитину, вважав М. І. Пирогов, необхідне переселення в її духовний світ. Дитина живе у власному світі, створеному її духом, і діє відповідно до законів цього світу. Тому вихователю не потрібно поспішати з тим, щоб перенести її з атмосфери дитинства у світ дорослих. У статті «Бути і здаватися» Пирогов указує на необхідність глибше зануритися в той особливий світ, у якому живуть діти.

«О, якби всі батьки і педагоги за покликанням увійшли в цей морально-священний храм ще недоторканної людської душі! Скільки нового і ще не розгаданого дізналися б вони! Як оновилися б, як би порозумнішали самі!» [2, с. 97].

Найбільше право батьків і вихователів, як відзначав М. І. Пирогов, полягає в тому, щоб розвивати повністю і всебічно все, що є в дитині від природи, без посягання на її особистість, яка однаково недоторкана і в дорослому, і в дітях. «Хто дав право батькам, матерям і вихователям володарювати самоправно над благами дарами творця, якими він постачив дітей?» [2, с. 108]. Він виступав проти того, щоб батьки, незважаючи на «вроджені здібності і вроджене покликання», самі нав'язували дитині певну роль у суспільному житті.

Людина легко засліплюється власними достоїнствами і недоліками. Ось чому з дитинства необхідно розвивати в дитині самосвідомість, пробуджувати совість, – робить висновок педагог, вивчаючи світ дитинства.

Отже, розглянуті вище питання свідчать про важливість і необхідність сімейного виховання. Головна мета сімейного виховання – сформувати справжню людину, наділену найкращими людськими якостями: високоморальну, здорову тілом і душею, сильну розумом. Основні положення про виховання такої людини в сім'ї, висвітлені в педагогічній спадщині М. І. Пирогова, актуалізуються і знаходять розвиток у наш час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. История педагогики / под ред. М. Ф. Шабаева. – М., 1981. – С. 153-155.
2. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов / Сост. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
3. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. / К. Д. Ушинський / пер. з рос. [ред. кол.: В. М. Столетов (голова) та ін.]. – К.: Рад. школа, 1983. – . – Т. 1. – 1983. – 488 с.

ВИКТОР ИНОЗЕМЦЕВ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Н. И. ПИРОГОВА НА СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ

Раскрыто специфику семейного воспитания, его социальные аспекты, роль матери и родного языка в формировании духовности и нравственности ребенка, необходимость индивиду-

ального и творческого подхода к формированию личности. Показано, что использование педагогического наследия Н. И. Пирогова в современных условиях целесообразно и актуально.

Ключевые слова: *ребенок, семейное воспитание, мать, язык, духовный мир, общественное воспитание.*

VIKTOR INOZEMTSEV

PEDAGOGICAL VIEWS OF M. I. PYROGOV ON THE FAMILY UPBRINGING

The specificity of family education, its social aspects, the role of a mother and native language in spirit and moral formation of a child is being analyzed. The necessity of individual and creative approach to a person formation is grounded. It is shown, that the use of M. I. Pyrogov pedagogical inheritance in modern conditions is important and actual.

Keywords: *child, family education, mother, language, spiritual world, social education.*

Одержано 5.09.2012, рекомендовано до друку 2.11.2012.